

УДК [001.89:633.88]+321.02+394]“1879/1920”(091)

Вергунов В. А.

доктор сільськогосподарських наук, професор, член–
кореспондент НААН, директор Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН
(Україна, Київ), nns.gb@ukr.net

**П. І. ГАВСЕВИЧ (1879–1920) –
ОРГАНІЗАТОР СИСТЕМНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ
ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН, ДЕРЖАВНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ
У РОКИ ПЕРШИХ СПОДІВАНЬ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ**

Методом історико–наукового аналізу комплексно реконструйовано життя та творчу діяльність основоположника системного запровадження дослідництва для потреб вітчизняного лікарського рослинництва, відомого державного та громадського діяча П.І. Гавсеви́ча. Отримані результати архівних пошуків дали можливість доповнити і розширити біобібліографію вченого як видатної особистості та організатора науки, в першу чергу, щодо внеску у запровадження організаційних побудов для потреб галузевого дослідництва.

Ключові слова: П.І Гавсеви́ч, сільськогосподарська дослідна справа, лікарські рослини, біобібліографія, рослинництво.

Власними численними дослідженнями доводжу, що історія появи наймолодшої складової природознавства та культури нації – сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань і особливо організації пов'язана з одним із символів держави України – Полтавщиною [1]. Вона не лише дала нації сотні славетних імен, що словом і ділом прославили її у світовому вимірі, але, як виявилось, ще й спонукала до реальних державотворчих дій щодо подальшого розвитку суспільства і Вітчизни взагалі. Для аграрного сектору України, що продовжує залишатися домінуючим в економіці, такою подією стало заснування 130 років тому Полтавського дослідного поля – першої постійно діючої казенної інституції для потреб наукового забезпечення ведення вітчизняного сільського господарства [2]. Воно і дало відлік галузевому дослідництву як організації разом із напрацюваннями від експедицій з дослідження земель Полтавщини професора В.В. Докучаєва, що втілилися у появу морфолого–генетичного ґрунтознавства –основи основ сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань після виходу у 1883 р. праці “Російський чорнозем”. Це зрештою стало методологічним підґрунтям подальших генеруючих організаційних дій [3]. Вони відбувалися не тільки шляхом створення нових методик, інструментарію, спеціалізації, законодавчої і бюджетної зацікавленості тощо, але і розгортанням нових напрямів досліджень. І тут знову серед піонерів – Полтавщина. Науко-

во обґрунтувавши та методично забезпечивши становлення й розвиток вітчизняної агрономії, здебільшого за приватної ініціативи “соціальних патронів” [4], вдалося системно запровадити комплексне вивчення культури лікарських рослин на науковій основі не тільки в країні, але і далеко за її межами через новоутворення у вигляді спеціалізованої дослідницької інституції. За всім цим стоїть, у першу чергу, Лубенське товариство сільського господарства та П.І. Гавсевич. Як виявилось, за останнім – й інші значні “діяння” на благо України, наприклад, на ниві статистичної оцінки в агрономічному відношенні Волинської та Чернігівської губерній, а також у роки перших сподівань державності для потреб кооперації та її науково-освітнього забезпечення.

Методом історико-наукового аналізу з використанням доступних джерел, а також введення в науковий обіг раніше невідомих архівних документів комплексно реконструйовано життя та творчу діяльність відомого громадського та політичного діяча національних революцій 1917–1920 рр., генеруючого основоположника вітчизняного лікарського рослинництва П.І. Гавсевича.

Постать П.І. Гавсевича і його внесок продовжують залишатися затребуваними для дослідників історії теперішньої станції лікарських рослин, заснованої вчепним [5–6]. За це шанують його й інші науковці, що вивчають Полтавщину [7], галузь рослинництва або взагалі неупереджену історію України [8–9]. Серед останніх історичних розвідок слід виділити внесок П.І. Гавсевича у створення Київського кооперативного інституту [10]. Вся перерахована бібліографія дала змогу доповнити і, головне, – розширити сприйняття П.І. Гавсевича через його біографію як видатної особистості та організатора науки для потреб Вітчизни. Особисто за зроблене П.І. Гавсевичем (поряд із Вернадським В.І., Докучаєвим В.В., Зайкевичем А.Є.) відношу його до першої сотні творців та розбудовників

в сільськогосподарської дослідної справи в Україні [11].

Петро Іванович Гавсевич народився 1879р. в м. Києві у багатодітній родині

робітника. У старших класах гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, залишившись без батька, почав опікуватися долею молодших братів і сестер, у першу чергу шляхом додаткового заробітку. Те саме він продовжував робити під час навчання на природничому відділенні фізико-математичного факультету Університету св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка), протягом 1907–1908 рр. викладаючи природничу історію у Київському реальному училищі та міській чоловічій

гімназії, та після закінчення вузу, працюючи у середніх навчальних закладах Кременчука та Житомира.

Влітку 1910–1911рр. працює статистиком Волинського губерньського земства. Упродовж 1911–1913рр. удосконалює агрономічні знання на сільськогосподарському відділенні Московського сільськогосподарського інституту (нині – Російський державний аграрний університет – Московська сільськогосподарська академія імені К.А. Тимірязєва). У цей період під впливом провідних учених закладу – професорів Д.М. Прянішнікова, В.Р. Вільямса, О.Ф. Фортунатова і особливо К.А. Тимірязєва формується коло його наукових інтересів, в першу чергу для потреб агрономії. Разом із практикантами Московського СГІ Воїновим, Розовим, а також К.І. Осмаком (1890–1966), який згодом став останнім президентом Головної визвольної ради України [12], проводить сільськогосподарський перепис (обстеження) у регіоні. Весь механізм його перебігу за 1910 р., а також плани на майбутнє П.І. Гавсевич виклав у доповіді “Про розробку матеріалів повітових обстежень” [13] на III Волинській губерньській агрономічній нараді, що відбулася 12–17 травня 1911 р. Зібрання прийняло рішення про проведення подальших повітових опитувань населення про стан сільського господарства та першочергові заходи щодо агрономічного впливу. Їх впровадження здійснювалося в географічному напрямі, починаючи з Новоград-Волинського повіту, шляхом складання відповідних цифрових статистичних таблиць за окремими позиціями: 1) кількість населення в господарствах; 2) землеволодіння за угіддями; 3) зйомка; 4) оренда ріллі; 5) землекористування; 6) пропорції культур; 7) кількість худоби, сільськогосподарських знарядь тощо. У зв’язку з тим, що обстеження розгорнулося не тільки як повітове, але і поселенське (подвірні), Волинське губземство додатково виділило 1 000 руб. на його здійснення. Відібрані у цей період П.І. Гавсевичем колекції сортів хмелю, які розводили у Волинській губернії, а також петрографічне зібрання порід (мінералів) регіону стали власністю Московського сільськогосподарського інституту і особливо заснованого при ньому 22 грудня 1909 р. Агрономічного гуртка з вивчення українських губерній. Того ж року від його імені молодим ученим розроблена і розіслана анкета для опитування земських агрономів українських губерній для з’ясування реального стану організації агрономічної допомоги на місцях. Свою першу наукову доповідь “Селянське хазяйство південної Волині та засоби до його поліпшення” перед гуртківцями, які головним сенсом власного творчого життя вважали працю для свого народу, робить наприкінці 1910р. після проходження відповідної практики. Зібранням було прийнято рішення видати її як статтю в журналі гуртка “Потреби села” [14]. Узагальнені результати всіх статистичних досліджень на Волині висвітлює у спеціальній брошурі “Нарис селянського господарства Новоград-Волинського повіту” (з таблицями і 40 діаграмами), опублікована у Житомирі в 1912 р. [15] 10 грудня 1911 р. П.І. Гавсевича обрано членом правління Агрономічного гуртка Московського СГІ.

У 1912 р. під час переддипломної практики у м. Лубни Полтавської губернії захопився вивченням лікарських рослин. За власні кошти орендує і проводить

у с. Тернах Лубенського повіту серію спеціальних дослідів з агротехніки лікарських культур. Їх результати як цикл лекцій за темою “Лікарська трави” неодноразово доповідає на засіданнях Агрномічного гуртка інституту до 1917 р. включно. Як секретар створеного у березні 1911 р. Лубенського товариства сільського господарства на чолі з головою міської управи М.П. Боярським тричі на його засіданні 22 червня 1912 р. виступає з повідомленнями: 1) “Про організацію збирання лікарських рослин”; 2) “Грошовий звіт про торгівлю травами Лубенського товариства сільського господарства” і 3) “Про організацію збуту лікарських трав”. Не меншу зацікавленість у членів товариства викликали й інші його виступи, заслухані тогоріч: 1) “Схематичний план організації колективного продажу хліба при сприянні Лубенського товариства сільського господарства” [16, с. 54–57] та 2) “Про діяльність Лубенської каси дрібного кредиту за час 1907–1911 і про необхідність її реформи” [16, с. 60–73].

На нараді, скликаній 10–11 січня 1913 р. Лубенським товариством сільського господарства, оприлюднює ще більш генеруючу державотворчу доповідь з питань системного збирання та збуту лікарських рослин. Взагалі це зібрання мало знакове значення для становлення вітчизняної дослідної справи з питань культури лікарських рослин, а його основоположні рішення, завдячуючи П.І. Гавсевичу, досить швидко втілювалися у життя не тільки на Полтавщині й поширилися країною.

Першим кроком стало видання “Праць місцевої наради про організацію збуту лікарських трав” за загальною редакцією і з передмовою П.І. Гавсевича згідно з рішенням Ради Лубенського товариства сільського господарства від 8 березня 1913 р. Його два випуски вийшли під назвою “Збирання лікарських трав на Лубенщині” [17–18]. Другим кроком слід вважати ініціативу П.І. Гавсевича створити Лубенське товариство зі збуту лікарських і технічних трав. Для цього він розробив відповідні організаційні заходи і “Статут”. На підставі узагальнення відповідей спеціально розробленої й розісланої анкети упорядкував “Цінник лікарських рослин”, що налічував 114 найменувань різноманітних видів рослинної продукції з економічно обґрунтованими на них цінами та із зазначенням як наукових, так і місцевих (етнічних) назв. Третім кроком стала реалізація рішення січневої наради 1913 р. щодо закладання спеціалізованого дослідного городу лікарських рослин за приватні кошти. Четвертий крок має більшою мірою репрезентаційний характер, пов’язаний із широкою популяризацією досягнень Лубенського товариства сільського господарства з питань лікарських рослин через участь у сільськогосподарських виставках, галузевих зібраннях, а також розгорнуте висвітлення не тільки одержаних особисто результатів, але і залучення кращого із закордонного досвіду у вигляді популярних праць і брошур. Усім цим П.І. Гавсевич досить успішно й системно займається після закінчення Московського сільськогосподарського інституту. Зокрема, він науково обґрунтував необхідність п’ятого кроку – кооперативний підхід до вирощування та реалізації лікарської сировини. На думку відомого дослідника історії аграрної науки та освіти Полтавщини В.М. Самородова, така

новація стала піонерною не лише для України та Росії, але і Європи [7].

Головне, що із практичною реалізацією цих п’яти складових досить швидко вдалося інтенсифікувати багатотомовий визнаний український промисел не тільки стосовно Лубенського повіту, а й Полтавської губернії. Його витoki за державної зацікавленості закладені Петром I, що повелів у 1709 р. – у час “Полтавської баталії” заснувати Лубенську казенну (запасну) аптеку, при якій існували дві плантації (аптекарські сади) лікарських трав площею 50 десятин кожна. Одна з них була у Петровських левадах у Лубнах, інша – у с. Тернах Лубенського повіту. При них були побудовані окремі сушильні й перегінні установки. У 1720 р. в Лубнах відкривають першу державну аптеку. Протягом XVIII ст. і до початку XIX ст. Лубенська казенна аптека була єдиною в країні, що постачала ліки для потреб війська і трави для аптек імперії, у першу чергу Москви і Санкт-Петербургу. Через неї у культуру введено нагідки лікарські, наперстянку пурпурову, марену фарбувальну. В 1730 р. було зібрано перший урожай ревеню.

Наприкінці 1913 р. П.І. Гавсевич отримує призначення на посаду помічника Волинського губернського агронома. Після Житомира у 1914–1915 рр. він обіймає таку ж посаду в Чернігівському губернському земстві. Там він знайомиться та починає товаришувати згодом із видатним українським радянським поетом П.Г. Тичиною (1891–1967), який після закінчення Чернігівської духовної семінарії став студентом Київського комерційного інституту і нетривалий час працював статистом Центрального статистичного бюро цього земства. Під керівництвом П.І. Гавсевича він обстежує окремі його повіти в сільськогосподарському відношенні. Їх результати П.І. Гавсевич оприлюднює у праці “Огляд діяльності сільськогосподарських товариств Чернігівської губернії за 1913 рік” (Чернігів, 1915, 151 с.). До речі, у 1916 р. на запрошення П.І. Гавсевича П.Г. Тичина відвідав Лубенську дослідну станцію лікарських рослин і подарував збірку своїх віршів.

Однак П.І. Гавсевича не полишає бажання займатися виключно культурою лікарських рослин та ще й на спеціально створеній дослідній станції. З цієї метою друкує серію публікацій, серед яких слід виділити науково-популярну брошуру державною мовою про 32 лікарські рослини – “Про лікарські трави. Як їх збирати, сушити й продавати” (К., 1914, 31 с.), що видало товариство “Український агроном” у своїй серії до бібліотеки “Рілля” [19], та шукає підтримку у визнаних фахівців. З цього приводу 14–16 березня та 20–22 травня 1915 р. на міжвідомчих зборах під егідою Департаменту землеробства у Москві з питань лікарського рослинництва П.І. Гавсевича підтримує і його вчитель – професор К.А. Тимірязев. Те саме відбулося на зборах, скликаних Радою Лубенського товариства сільського господарства за участю представників Полтавського губернського земства і професора А.Є. Зайкевича. Головну доповідь “До питання організації дослідного вивчення лікарських рослин м. Лубни” зробив П.І. Гавсевич із короткою передісторією лікарського промислу та конкретним планом дій щодо його розгортання на науковій основі. Але ще більш відчутним поштовхом до дій стало професійне зібрання “До питання про культуру і збір лікарських рослин й організації їх використан-

ня і збуту”, скликане 22–28 лютого 1916 р. за “велінням” принца О.П. Ольденбургського й під патронатом Управління Верховного начальника санітарної та евакуаційної частини у Петрограді. Його скликання можна вважати тріумфом творчого життя П.І. Гавсевича на ниві культури лікарських рослин. Про таке, наприклад, свідчить не тільки його активна участь через виступи практично на всіх створених на зібранні комісіях (він став членом Комісії з переробки лікарських рослин) [20, с. 262], а й вихід статті “Про невідкладні заходи із забезпечення наших лікувальних установ лікарськими рослинами” [20, с. 316–329] у спеціальній збірці “Праці Особливої Народи” за 1917 р. До речі, такої честі не мав жоден із 49 учасників зібрання.

У статті і виступах при обговоренні П.І. Гавсевич відстоює ідею державної потреби прискореного розвитку культивування лікарських рослин, їх збору і збуту, насамперед, для вітчизняної фармацевтичної промисловості, що набула особливої актуальності під час подій Першої світової війни, оскільки через закриття західного кордону з Австро–Угорщиною та Німеччиною знизилася постачання ліків іноземного виробництва. Це розуміли не тільки вчені, але і представники царюючої династії. Не випадково, Його Імператорська Високість принц О.П. Ольденбургський, що ще був Верховним начальником санітарної та евакуаційної частини, не лишень всіляко підтримує ідею заснування першої не тільки у країні й у світі дослідницької насінницької плантації (станції) з вивчення лікарських рослин у Лубнах, але і згодом фінансово сприяє створенню при ній хіміко–фармацевтичної лабораторії і сушильного сараю, виділивши на це 5 000 руб.

Серед інших генеруючих рішень “Особливої наради”, що стали знаковими для розвитку вітчизняного лікарського рослинництва й організації його наукового забезпечення, варто виділити результати діяльності Комісії з питання збирання культур від 24 лютого 1916 р. На ній було вирішено ввести для семи районів країни: 1) Кавказу; 2) Чорноморського узбережжя; 3) Туркестану; 4) Південно–Східного краю; 5) Південно–Західного краю і Криму; 6) середньої смуги та 7) Північної Росії посади Уповноважених Центральної установи або санітарної та евакуаційної частини з метою належної організації регіонального культивування лікарських рослин. П.І. Гавсевич став членом спеціальної підкомісії з відпрацювання всіх координуючих питань та керівництва відповідними роботами, передусім, стосовно п’ятої зони [20, с. 271]. Головне, що через Департамент землеробства, для якого рішення “Особливої наради” були обов’язковими для виконання, вдалося успішно відпрацювати за бюджетної підтримки механізм вирощування лікарських рослин, а саме за рахунок: 1) читання бесід, лекцій; 2) безоплатної роздачі книжок, брошур і посібників; 3) облаштування показових ділянок; 4) заохочення приватної ініціативи; 5) надання пільгових кредитів для збирання лікарських рослин; 6) зацікавленості у збуті продукції. Останній пункт був детально опрацьований шляхом прийняття системних рішень: 1) організації закупівлі; 2) облаштування складів; 3) посередництва земських і суспільних установ; 4) поповнення колекцій через розсилку;

5) заснування заводів; 6) спрощення умов фабрично–заводської переробки і 7) введення урядової аптечної монополії. Переважну більшість із наведених рішень всіляко ініціював та обґрунтував П.І. Гавсевич. Не випадково Департамент землеробства відрядив до Лубен двох ботаніків з Імператорського Ботанічного саду Петра Великого, виділив 5 500 руб. Полтавському повітовому земству та Лубенському товариству сільського господарства та ін.

Основний тягар практичного втілення запропонованого взяв на себе новопризначений у 1915 р. старший спеціаліст Департаменту землеробства з культури лікарських рослин П.І. Гавсевич. Саме це відомство доручило йому створити спеціалізовану дослідну станцію і завод із виробництва ефірної олії. Вибір для цих цілей Полтавщини і, головне, – Лубен був не випадковим, оскільки багато рослин в тамтешній флорі, зокрема, валеріана, кмін, алтей, ромашка та деякі інші проростали вільно. Крім того, плантації м’яти та заводи з її переробки на олію у регіоні вже діяли: у Полтаві, Прилуках та Кременчузі. За ініціативи П.І. Гавсевича, Лубенське товариство сільського господарства за підтримки Полтавського губернського земства та Департаменту землеробства клопотало перед Лубенською міською думою про виділення земельної ділянки поблизу Плютенців для заснування Лубенської дослідної плантації лікарських рослин. Питання було вирішено 26 листопада 1915 р., а польові дослідження розпочалися з 20 березня 1916 р. на площі 4,75 десятин. До розробки її першої наукової програми діяльності П.І. Гавсевич залучив фундатора сільськогосподарської дослідної справи Південно–Західного краю, лубенчанина за походженням, професора А.Є. Зайкевича (1842–1931), який на той час не тільки очолював кафедру агрономії Імператорського Харківського університету, але і займав посаду інспектора сільського господарства Полтавської губернії та створив перший український сорт білої м’яти перцевої [21]. На міжвідомчій нараді (зборах) з питання поліпшення виробництва в Росії лікарських рослин, що відбулася у квітні 1915 р. за ініціативою Полтавської земської управи Радою Полтавського товариства сільського господарства, учений історично обґрунтував початок дослідного вивчення лікарських культур на Лубенщині. До речі, збори першими звернулися до уряду Державного лісового відомства про виділення 25 десятин землі зі складу Ольшанської або Мгарської лісових дач для створення спеціалізованої дослідної плантації (станції) лікарських рослин. Складену обома вченими спільно програму було прийнято фактично без змін. Із часом її тільки проблемно доопрацьовували й діяла вона не одне десятиліття. Згідно з програмою одночасно почали вивчати майже 60 видів лікарських рослин. Більшість з них і до сьогодні не втратили своєї цінності. На новоствореній ботанічній ділянці досліджували 16 культур, від 7 з них у перший рік було одержано власний посадковий матеріал – насіння і коріння. Системні наукові дослідження почали з культури перцевої м’яти та звичайної ромашки, передусім щодо впливу метеорологічних умов на формування насінневої продуктивності. На окремій дослідній ділянці вивчали їх оптимальну густоту посівів цих лікарських рослин, терміни висівання та збирання, сис-

тему удобрення. З метою введення культур у сівозміну у зрівняльному відношенні вивчали овес, а на спеціалізованій, так званій “паровій площі” досліджували осінні посіви м’яти Мітчам і місцевої валеріани. Окремо проводили досліди на полі з пастернаком як овочем для діючої армії, що фінансувалися Полтавською губернською земською управою. Комплексом методичних і дослідницьких робіт опікувався особисто П.І. Гавсевич, а його першим помічником став завідувач насінневої лабораторії Н.Ф. Саенко. Крім того, практикантами на станції працювали три студенти. П.І. Гавсевич взяв на себе відповідальність за якнайшвидшу відбудову інфраструктури станції. Спочатку протягом трьох років її контора розміщувалася в маєтку Ярошенка. За короткий термін для технічного забезпечення повноцінної діяльності новоствореної станції було побудовано одно- і двоповерхові сараї, котельню, колодязь, обладнано насінневу лабораторію. Серед обов’язкових умов повноцінного існування станції П.І. Гавсевич вважав наявність у її організаційній структурі бібліотеки. Ним був сформований початковий її фонд, що складався із порадників і проблемних довідників. Як наслідок продуманих рішень, починаючи з 1916 р., результати досліджень станції активно друкувалися в періодичних виданнях країни, а до виконання дослідницьких робіт установа долучилися відповідні фахівці Воронізького сільськогосподарського інституту та Петрограда. Тим самим вдалося досить швидко підвищити вагомість Лубенської дослідної станції лікарських рослин як провідного наукового центру в країні за проблемою. Так, П.І. Гавсевич особисто підготував серію праць: 1) “Про лікарські трави. Короткі поради хазяїнам, як їх розводити”, кн. 1. (М’ята холодна. Ромашка. Волоський кріп. Шавлія. Ганус) [22]; 2) “Збирання і культура лікарських трав на Лубенщині (Лубни, 1916, вип. II, 24 с.); 3) “До питання про організацію дослідного вивчення лікарських рослин в Лубнах” у збірці “Збирання і культура лікарських трав на Лубенщині” (Лубни, 1916, вип. II, с. 3–47); 4) До цієї ж збірки – “План робіт на 1916 рік і кошторис на закладку ведення Лубенської дослідної і насінневої станції (Лубни, 1916, вип. I, с. 1–24); 5) “Роботи дослідної станції лікарських рослин Лубенського товариства сільського господарства за 1916 рік: короткий звіт” [23] та ін. Слід наголосити, що здебільшого вони написані добірною українською мовою і несли не тільки її колорит назв, але, деякою мірою, стверджували навіть національну ідею на фоні, як писав сам автор, “засилля російськомовних видань”. Усе разом дало йому підстави із радістю сприйняти лютневу революцію 1917 р. На початку березня 1917 р. П.І. Гавсевича було обрано головою першої Лубенської міської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Цю посаду він поєднував із керівництвом станції.

Націоналістичні проукраїнські підходи у роботі П.І. Гавсевича стали “затребуваними” в кооперативному русі через його статистичну оцінку для потреб сільського господарства у часи перших сподівань державності наприкінці 1917 р. і особливо в часи Української Центральної Ради та Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Він був директором відділу сільськогосподарської статистики спочатку Департаменту лісівництва, а потім сільського господарст-

ва (до початку 1919р.) при дев’яти очільниках Генерального секретаріату (Міністерства) земельних справ (Б.М. Мартос, Савченко–Більський М.О., Зарудний Б.О.С., ТерниченкоА.Г., Ковальський М.М., Колокольцев В.Г., Леонтович В.М., Гербель С.М. та Шаповал М.Ю.) [24, арк. 3], а також входить до числа членів ради відомства в часи головування М.А.Кухаренка [24, арк. 9]. Цій посаді П.І. Гавсевич зобов’язаний уродженцю Полтавщини Б.М.Мартосу, з яким був знайомий ще в часи роботи останнього в кооперативних організаціях на Волині [25] 3 січня 1918 р. П.І. Гавсевичем розроблена організаційна структура відділу, що складався з чотирьох частин: “1) біжуча статистика, 2) аграрна статистика, 3) розробка сільськогосподарського перепису, 4) справжні видання і деякі справи і звідомлення” [26]. 21 травня 1918р. він обґрунтовує “...готовий рахунковий апарат” та програму для створення окремого відділу лісової статистики” [27, арк. 32]. Стає одним із дієвих учасників антигетьманських виступів, за що наприкінці травня 1918р. звільнений із займаної посади. Не отримавши підтримки з цього приводу провідних політичних партій, згідно з наказом по Міністерству земельних справ від 8 червня 1918р. відновлюється на посаді у відомстві [28, арк. 3]. Однак це не заважає йому залишатись дієвим носієм виступів проти існуючої влади. Разом із М.І. Туган–Барановським створює Українське наукове товариство економістів [29], а потім на загальних зборах 30 червня 1918 р. ініціює його вступ до Українського національного союзу. У 1919 р. працює завідувачем статистичного відділу Уккранаргоспу. Стає одним із фундаторів Київського кооперативного інституту (нині – Київський національний торговельно-економічний університет), створеного на основі Вищих кооперативних інструкторських курсів, що функціонували з 1917 р. при Центральному українському кооперативному комітеті, за ініціативи відомого економіста – міністра фінансів уряду Української Центральної Ради, голови Коопцентру М.І. Туган–Барановського (1865–1919). Саме цей знаний учений і державний діяч розробив концептуальні засади його розбудови та запропонував першочергові завдання. Після передчасної смерті М.І. Туган–Барановського 21 січня 1919 р. на П.І. Гавсевича ліг основний тягар організаційних заходів зі створення Київського кооперативного інституту. Завдячуючи йому, заклад офіційно розпочав свою роботу з 1 січня 1920 р. на чолі з визнаним фахівцем із питань демографії та статистики, академіком УАН М.В. Птухою (1884–1961).

П.І. Гавсевич увійшов не тільки до числа перших одинадцяти осіб, що заснували 13 квітня 1919 р. Агрономічну секцію Українського наукового товариства, але і до складу тимчасової її Ради разом з М.Рензьким, О.Янатою, К.Осьмаком та В.Корнічком [30].

За одними відомостями, П.І. Гавсевич помер на початку 1920 р. від серцевого нападу у м. Києві [31], за іншими – убитий у 1919 р. денікінцями [32]. Проведення дослідженнями встановлено, що творча спадщина П.І. Гавсевича налічує близько 50 наукових і науково-популярних праць із загальних питань рослинництва й особливо щодо культури лікарських рослин, а саме: їх агротехніки, насінництва, первинної та поглибленої

переробки, збуту. Його напрацювання на цій ниві, в першу чергу стосовно золототисячника, омана і безсмертника, не втратили актуальності серед фахівців і сьогодні. На жаль, ціла низка лікарських рослин, яким П.І. Гавсевич пророкував велике майбутнє, сьогодні втрачена в науковому обігу України, але “затребувана” за її межами. Не менш значущими для свого часу виявилися його праці щодо кооперативного руху та статистичної оцінки сільськогосподарських регіонів України. У низці своїх праць він виступає як історик та організатор галузевої науки.

Список використаних джерел

1. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В.А.Вергунов; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416с. – (Іст.-бібліогр. сер. “Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії”; кн.68).

2. Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В.А.Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220с. – (Іст.-бібліогр. сер. “Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії”; кн.28).

3. Вергунов В.А. В.В.Докучав і становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації (до 130-річчя виходу книги “Російський чорнозем”): наук. доп. / В.А.Вергунов; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2013. – 36с.

4. Елина О.Ю. Наука для сільського господарства в Российской імперії: форми патронажа / О.Ю. Елина // Социальная история отечественной науки и техники. – 1995. – № 1. – С. 40–63.

5. Горбань А.Т. Лекарственные растения: вековой опыт изучения и возделывания / А.Т. Горбань, С.С. Горлачова, В.П. Кривуненко. – Полтава : Верстка, 2004. – С. 16.

6. Кривуненко В. П. Гавсевич Петро Іванович / В. П. Кривуненко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2006. – Т.5 (Вод – Гн). – С. 227.

7. Самородов В. Орбіта вічних трав Петра Гавсевича / В.Самородов // Зоря Полтавщини. – 2009. – 7трав. – С. 12.

8. Кононюк В.А. Гавсевич Петро Іванович / В.А.Кононюк // Вчені генетики, селекціонери та рослинники / УААН, Укр. Товариство генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова. – К. : Аграр. наука, 2003. – С. 320–322. – (Сер. “Українські вчені-аграрії ХХст.”; кн.7).

9. Самородов В. М. Науково-організаційна діяльність П.І.Гавсевича (1879–1920) з розвитку лікарського рослинництва / В.М.Самородов // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 22трав. 2014р., м.Київ / НААН, ННСГБ, Полтавська держ. с.–г. досл. станція ім. М.І. Вавилова Ін-ту свинарства і агропромислового виробництва НААН, М-во аграрної політики та продовольства України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин; ред. кол. : В.А.Вергунов, Х.М.Піпан, І.М.Савеленко [та ін.]. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – С. 130–133.

10. Шадріна О.В. П.І. Гавсевич (1879–1920) та Київський кооперативний інститут: забута сторінка економічної історії України / О.В.Шадріна // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 22трав. 2014р., м.Київ / НААН, ННСГБ, Полтавська держ. с.–г. досл. станція ім.М.І.Вавилова Ін-ту свинарства і агропромислового виробництва НААН, М-во аграрної політики та продовольства України, Укр. ін-т експертизи сортів рослин; ред. кол. : В.А.Вергунов, Х.М.Піпан, І.М.Савеленко [та ін.]. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – С. 162–163.

11. Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наук. доп. / В.А.Вергунов; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – 28с.

12. Вергунов В.А. К.І. Осьмак (Осьмаков) (1890–1960) – український учений-аграрний економіст, державний та політичний діяч: наук. доп. / В.А.Вергунов; НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – 28с.

13. Губернское агрономическое совещание // Обзор агрономических мероприятий Вольнского губернского земства за 1911 год; Вольнское губернское земство, статистический отдел. – Жи-

томир : Электро-тип. т-ва “Н.А. Бродович”, 1912. – С.17.

14. Отчет Правления “Агрономического кружка по изучению украинских губерний” за 1910 и 1911 гг. // Отчет о состоянии Московского сельскохозяйственного института за 1911 год. – М. : Тип.-литограф. В.Рихтера, 1912. – С. 33–38.

15. Гавсевич П.И. Очерк крестьянского хозяйства Новоград-Вольнского уезда (с таблицами и 40 диаграммами) / П.И. Гавсевич // Материалы повольского обследования крестьянского хозяйства; Статистическое бюро Вольнского губернского земства. – Житомир : Электро-тип. “Работник” Р.Ивницкого и М.Даенмана, 1912.

16. Отчет Лубенского общества сельского хозяйства за 1912 год / Лубенское общество сельского хозяйства. – Лубны, 1913.

17. Собрание лекарственных трав на Лубенщине // Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах (сост. П.И. Гавсевич) / Лубенское общество сельского хозяйства. – Лубны : Тип.т-ва “И.Золотининский, Б.Левитанский”, 1913. – Вып. 1.

18. Собрание лекарственных трав на Лубенщине // Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах (сост. П.И. Гавсевич) / Лубенское общество сельского хозяйства. – Лубны : Тип.т-ва “И.Золотининский, Б.Левитанский”, 1916. – Вып. 2.

19. Гавсевич П. Про лікарські трави. Як їх збирати, сушити й продавати: з малюнками / П.Гавсевич. – К. : [Т-во “Укр. Агрон.”]; Рілля [Друк. Київ. 2-ої Артлі], 1914. – 31с. –13с.: мал. – [Т-во “Укр. Агроном”, Б-ка “Рілля”, № 12].

20. Труды Особого Совещания созванного по повелению его Императорского высочества принца А.П. Ольденбургского по вопросу о культуре и сборе лекарственных растений и организации их использования и сбыта, 22–28 февраля 1916 г. (стенографический отчет, журналы Совещания и материалы) / сост. под ред. Уполномоч. при Верховном начальнике санитарной и эвакуационной части А.И. Шахназарова, Б.А. Андреевым, А.Д. Будогоским и Ф.А. Сащперовым. – Петроград : Тип. А.Бенке, 1917. – 336 с.

21. Иванов С.З. Анастасий Егорович Зайкевич (историко-биографический очерк) / С.З. Иванов ; под ред. акад. АН УССР В.В. Данилевского. – Х. : Харьковское книжн. изд-во, 1959. – 150 с.

22. Гавсевич П. Про лікарські трави.Короткі поради хазяїнам, які їх розводять. Кн.1. (М’ята холодна. Ромашка. Волоський кріп. Шавлія. Ганус) / П.Гавсевич; Лубенське т-во сільського господарства. – Лубни : Друкарня т-ва “И.Золотининский, Б.Левитанский”, 1916. – 23 с.

23. Работы опытной станции лекарственных растений Лубенского общества сельского хозяйства за 1916 год: краткий отчет (сост. П.Гавсевич) // Управление Верховного начальника санитарной и эвакуационной части, Организация по сбору, культуре и заготовке лекарственных растений. – Петроград : Тип. А.Бенке, 1917. – 32 с.

24. ЦДАВО України. – Ф. 2196. – Оп. 1. – Спр. 47.

25. Мартос Борис Миколайович // Сільське господарство України та його державне регулювання в контексті суспільно-політичних трансформацій ХХ–ХХІст.: історичний нарис / М.В.Присяжнюк, В.А.Вергунов, Г.О.Глазунов, О.С.Грамотенко. – М-во аграрної політики та продовольства України, Нац. наук. с.–г. б-ка НААН. – К., 2013. – С. 91.

26. ЦДАВО України. – Ф. 1060. – Оп. 1. – Спр. 59.

27. Там само. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 278.

28. Там само. – Ф. 1061. – Оп. 1. – Спр. 397.

29. Кришталь В.В. М.И.Туган-Барановский: “Центральная власть должна брать на себя лишь то, что явно не под силу муниципалитету” // Экономическое возрождение России. – 2005. – № 2 (4). – С. 95.

30. Онопрієнко В. Справоздання про діяльність Агрономічної секції Українського наукового товариства. 24 березня 1921 р. / В.Онопрієнко, Т.Щербань // Джерела з історії Українського наукового товариства; НАН України, Центр дослідж. наук.–техн. потенціалу та теорії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2008. – С. 270–272.

31. Кривуненко В.П. Гавсевич Петро Іванович – один із фундаторів дослідної станції лікарських рослин Української академії аграрних наук / В.П. Кривуненко // Матеріали міжнар. наук.–практ. конф. “Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень, присвяч. 90-річчю Дослідної станції лікарських рослин УААН, Березоточа, 12–14 липня 2006 р.; УААН, Дослідна

станція лікарських рослин, Лубенське від-ня Укр. ботан. т-ва, К., 2006. – С. 27–28.

32. Гавсевич Петро [Електронний ресурс] / Енциклопедія українознавства (ЕУ – II) / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1955. – Т.1. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/encyclopedia027.htm>.

References

1. Vergunov V.A. Sil's'kogospodars'ka doslidna sprava v Ukraïni vid zarodzhennja do akademichnogo isnuvannja: organizacijnyj aspekt / V.A. Vergunov; NNSGB NAAN. – K.: Agrar. nauka, 2012. – 416 s. – (Ist.–bibliogr. ser. “Agrar. nauka Ukraïny v osobah, dokumentah, bibliografii”; kn.68).

2. Vergunov V.A. Poltav's'ke doslidne pole: stanovlennja i rozvytok sil's'kogospodars'koi' doslidnoi' spravy v Ukraïni (do 125–richchja derzhavnogo doslidnyctva v agronomii) ta tvarynnyctvi) / V.A. Vergunov; UAAN, DNSGB. – K., 2009. – 220 s. – (Ist.–bibliogr. ser. “Agrar. nauka Ukraïny v osobah, dokumentah, bibliografii”; kn.28).

3. Vergunov V.A. V.V. Dokuchajev i stanovlennja vitchyznjanoi' sil's'kogospodars'koi' doslidnoi' spravy jak galuzi znan' ta organizacij' (do 130–richchja vyhodu knygy “Rosijs'kyj chornozem”): nauk. dop. / V.A. Vergunov; NAAN, NNSGB. – K.: FOP Korzun D.Ju., 2013. – 36 s.

4. Elina O.Ju. Nauka dlja sel's'kogo hozhajstva v Rossijskij imperii: formy patronazha / O.Ju. Elina // Social'naja istorija otechestvennoj nauki i tehniki. – 1995. – № 1. – S. 40–63.

5. Gorban' A.T. Lekarstvennye rastenija: vekovoj opyt izuchenij i vozdeľvanija / A.T. Gorban', S.S. Gorchachova, V.P. Krivunenko.– Poltava: Verstka, 2004.– S.16.

6. Kryvunenko V.P. Gavsevych Petro Ivanovyč / V. P. Kryvunenko // Encyklopedija suchasnoi' Ukraïny. – K., 2006. – T. 5 (Vod–Gn). – S. 227.

7. Samorodov V. Orbita vichnyh trav Petra Gavsevycha / V.Samorodov // Zorja Poltavshhyny.– 2009. – 7 trav. – S. 12.

8. Kononjuk V.A. Gavsevych Petro Ivanovyč / V.A. Kononjuk // Vcheni genetyky, selekcionery ta roslynnyky / UAAN, Ukr. Tovarystvo genetykiv i selekcioneriv im. M.I. Vavylava. – K.: Agrar. nauka, 2003. – S. 320–322. – (Ser. “Ukraïns'ki vcheni–agrarii” XX st.”, kn.7).

9. Samorodov V.M. Naukovo–organizacijna dijalt'nist' P.I. Gavsevycha (1879–1920) z rozvytku likars'kogo roslynnyctva / V. M. Samorodov // Istorija osvity, nauky i tehniki v Ukraïni: materialy IX Vseukr. konf. molodyh uchenyh ta specialistiv, 22 trav. 2014 r., m. Kyi'v / NAAN, NNSGB, Poltav's'ka derzh. s.–g. dosl. stancija im. M.I. Vavylava In–tu svynarstva i agropromyslovogo vyrobnyctva NAAN, M–vo agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukraïny, Ukr. in–t ekspertyzы sortiv roslyn; red. kol.: V.A. Vergunov, H.M. Pipan, I.M. Savelenko [ta in.]. – K.: FOP Korzun D.Ju., 2014. – S. 130–133.

10. Shadrina O.V. P. I. Gavsevych (1879–1920) ta Kyi'vs'kyj kooperatyvnyj instytut: zabuta storinka ekonomichnoi' istorii' Ukraïny / O.V. Shadrina // Istorija osvity, nauky i tehniki v Ukraïni: materialy IX Vseukr. konf. molodyh uchenyh ta specialistiv, 22 trav. 2014 r., m. Kyi'v / NAAN, NNSGB, Poltav's'ka derzh. s.–g. dosl. stancija im. M.I. Vavylava In–tu svynarstva i agropromyslovogo vyrobnyctva NAAN, M–vo agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukraïny, Ukr. in–t ekspertyzы sortiv roslyn; red. kol.: V.A. Vergunov, H.M. Pipan, I.M. Savelenko [ta in.]. – K.: FOP Korzun D.Ju., 2014. – S. 162–163.

11. Vergunov V.A. Organizacijnyj postup sil's'kogospodars'koi' doslidnoi' spravy v Ukraïni (do 130–richchja stvorennja Poltav's'kogo doslidnogo polja): nauk. dop. / V.A. Vergunov; NAAN, NNSGB. – K.: FOP Korzun D.Ju., 2014. – 28 s.

12. Vergunov V.A. K.I. Os'mak (Os'makov) (1890–1960) – ukraïns'kyj uchenyj–agrarnyj ekonomist, derzhavnyj ta politychnyj dijach: nauk. dop. / V.A. Vergunov; NAAN, NNSGB. – K.: FOP Korzun D.Ju., 2014. – 28 s.

13. Gubernskoe agronomicheskoe soveshhanie // Obzor agronomicheskikh meroprijatij Volynskogo gubernskogo zemstva za 1911 god; Volynskoe gubernskoe zemstvo, statisticheskij otdel. – Zhitomir: Jelektro–tip. t–va “N.A. Brodovich”, 1912. – S. 17.

14. Otchet Pravlennija “Agronomicheskogo kruzhka po izucheniju ukrainskih gubernij” za 1910 i 1911 gg. // Otchet o sostojanii Moskovskogo sel'skohozhajstvennogo instituta za 1911 god. – M.: Tip.–litograf. V.Rihtera, 1912. – S. 33–38.

15. Gavsevich P.I. Ocherk krest'janskogo hozhajstva Novograd–Volynskogo uezda (s tablicami i 40 diagrammami) / P.I. Gavsevich // Materialy povolosnogo obsledovanija krest'janskogo hozhajstva;

Statisticheskoe bjuro Volynskogo gubernskogo zemstva. – Zhitomir: Jelektro–tip. “Rabotnik” R.Ivnickogo i M.Daenmana, 1912.

16. Otchet Lubenskogo obshhestva sel'skogo hozhajstva za 1912 god / Lubenskoe obshhestvo sel'skogo hozhajstva. – Lubny, 1913.

17. Sobiranje lekarstvennyh trav na Lubenshhine // Trudy mestnogo soveshhanija ob organizacii sbyta trav 10–11 janvarja 1913 g. v Lubnah (sost. P.I. Gavsevich) / Lubenskoe obshhestvo sel'skogo hozhajstva. – Lubny: Tip. t–va “I.Zolotinis'kij, B.Levitans'kij”, 1913. – Vyp.1.

18. Sobiranje lekarstvennyh trav na Lubenshhine // Trudy mestnogo soveshhanija ob organizacii sbyta trav 10–11 janvarja 1913 g. v Lubnah (sost. P.I. Gavsevich) / Lubenskoe obshhestvo sel'skogo hozhajstva. – Lubny: Tip. t–va “I.Zolotinis'kij, B.Levitans'kij”, 1916. – Vyp.2.

19. Gavsevych P. Pro likars'ki travy. Jak i'zh zbyraty, sushyty j prodavaty: z maljunkamy / P. Gavsevych. – K.: [T–vo “Ukr. Agronom”]; Rillja [Druk. Kyi'v. 2–oi' Artliij], 1914. – 31 s. – 13 s.: mal. – [T–vo “Ukr. Agronom”, B–ka “Rilli”, № 12].

20. Trudy Osobogo Soveshhanija sozvanogo po povelennju ego Imperatorskogo vysochestva princa A.P. Ol'denburgskogo po voprosu o kul'ture i sbore lekarstvennyh rastenij i organizacii ih ispol'zovanija i sbyta, 22–28 fevralja 1916 g. (stenograficheskij otchet, zhurnal Soveshhanija i materialy) / sost. pod red. Upolnomoch. pri Verhovnom nachal'nike sanitarnoj i jevakuacionnoj chasti A.I. Shahnazarova, B.A. Andreevym, A.D. Budogosskim i F.A. Sacyperovym. – Petrograd: Tip. A.Benke, 1917. – 336 s.

21. Ivanov S.Z. Anastasij Egorovich Zajkevich (istoriko–biograficheskij ocherk) / S.Z. Ivanov; pod red. akad. AN USSR V.V. Danilevskogo. – H.: Har'kovskoe knizhn. izd–vo, 1959. – 150 s.

22. Gavsevych P. Pro likars'ki travy. Korotki porady hazjai'nam, jaki i'zh rozvodjat'. Kn.1. (M'jata holodna. Romashka. Volos'kyj krip. Shavlja. Ganus) / P.Gavsevych; Lubens'ke t–vo sil's'kogo gospodarstva. – Lubny: Drukarnja t–va “Y.Zolotyns'kyj, B.Levytans'kyj”, 1916. – 23 s.

23. Raboty opytnoj stancii lekarstvennyh rastenij Lubenskogo obshhestva sel'skogo hozhajstva za 1916 god: kratkij otchet (sost. P.Gavsevich) // Upravlenie Verhovnogo nachal'nika sanitarnoj i jevakuacionnoj chasti, Organizacija po sboru, kul'ture i zagotovke lekarstvennyh rastenij. – Petrograd: Tip. A.Benke, 1917. – 32 s.

24. CDAVO Ukraïny. – F. 2196. – Op. 1. – Spr. 47.

25. Martos Borys Mykolajovyč // Sil's'ke gospodarstvo Ukraïny ta jogo derzhavne reguljuvannja v konteksti suspil'no–politychnyh transformacij XX–XXI st.: istorychnij narys / M.V. Prysjzhnjuk, V.A. Vergunov, G.O. Glazunov, O.S. Gramotenko. – M–vo agrarnoi' polityky ta prodovol'stva Ukraïny, Nac. nauk. s.–g. b–ka NAAN. – K., 2013. – S. 91.

26. CDAVO Ukraïny. – F. 1060. – Op. 1. – Spr. 59.

27. Tam samo. – F. 1061. – Op. 1. – Spr. 278.

28. Tam samo. – F. 1061. – Op. 1. – Spr. 397.

29. Krishtal' V.V. M.I. Tugan–Baranovskij: “Central'naja vlast' dolzhna brat' na sebja lish' to, chto javno ne pod silu municipalitetu” // Jekonomicheskoe vozrozhdenie Rossii. – 2005. – № 2 (4). – S. 95.

30. Onoprijenko V. Spravozdannja pro dijalt'nist' Agronomichnoi' sekcii' Ukraïns'kogo naukovogo tovarystva. 24 bereznja 1921 r. / V.Onoprijenko, T.Sherban' // Dzherela z istorii' Ukraïns'kogo naukovogo tovarystva; NAN Ukraïny, Centr doslidzh. nauk.–tehn. potencialu ta teorii' nauky im. G.M. Dobrova. – K., 2008. – S. 270–272.

31. Kryvunenko V.P. Gavsevych Petro Ivanovyč – odyň iz fundatoriv doslidnoi' stancii' likars'kyh roslyn Ukraïns'koi' akademii' agrarnyh nauk / V.P. Kryvunenko // Materialy mizhnar. nauk.–prakt. konf. “Likars'ki roslyny: tradycii' ta perspektyvy doslidzhen'”, prysvjach. 90–richchju Doslidnoi' stancii' likars'kyh roslyn UAAN, Berezochocha, 12–14 lypnja 2006 r.; UAAN, Doslidna stancija likars'kyh roslyn, Lubens'ke vid–nja Ukr. botan. t–va, K., 2006. – S. 27–28.

32. Gavsevych Petro [Elektronnyj resurs] / Encyklopedija ukraïnoznavstva (EU – II) / Nauk. t–vo im. Shevchenka u L'vovi; golov. red. V.Kubijovyč. – Paryzh; N'ju–Jork, 1955. – T. 1. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/encyclopedia027.htm>.